

OD PLURALITY FILOZOFIE K MONOPOLNÉMU POSTAVENIU MARXISTICKO-LENINSKEJ FILOZOFIE

ANDREJ KOPČOK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOPČOK, A.: From Philosophical Pluralism To the Monopoly of the Philosophy of Marxism-Leninism
FILOZOFIA 52, 1997, No. 7, p. 421

At the beginning of the forties of the 20th century the philosophy in Slovakia has reached a remarkable stage of its development. It was pluralistic governed by professional philosophers, who often contributed original philosophical conceptions. It was supported by its own philosophical institutions and journals and the freedom of thinking made various discussions and polemics on topical philosophical problems possible. This promising development was interrupted by the 1st conference on the contemporary status of the philosophy in Slovakia, which was held in november 1950. It was organized by the representative of the arising totalitarian system and resulted in sovietization of the Slovak philosophy, which made the philosophy of marxism-leninism (which was one of the various philosophical streams in previous decades) the leading and institutionally supported one. The conclusions of the conference exerted a strong negative influence on the Slovak philosophy an influence which has determined its development for a long time.

*"... nech boli naše mýlky akokoľvek veľké
a krivdy hocako bolestne sa dotýkajúce
ukrivdených, nevidím inú nápravu, než keď
tie isté ruky, hlavy a srdcia, ktoré sa
omylov a krivd dopúšťali, budú ich čiastočne
a svedomite odstraňovať, a to v práci, ktorá...
s témou aj bezprostredne súvisí... Sme tým
povinní nie iba voči autorom, ktorých sa
schematizmus v našom poňatí dotkol, ale
celým generáciám čitateľov, ktoré sme
falošne informovali..."*

L. Novomeský

Pre filozofický život na Slovensku v štyridsiatych rokoch je príznačný určitý paradox. Na jednej strane sa pri jeho výskume stretávame s udalosťami a príznakmi, ktoré svedčia o jeho pozoruhodnom rozvoji a dozrievaní. Na strane druhej práve toto desaťročie vrcholí udalosťami, ktoré znamenajú stratu elementárnych predpokladov filozofickej tvorby - stratu slobody a plurality názorov v myslení. K týmto udalostiam patrí predovšetkým Prvá konferencia o súčasnom stave filozofie na Slovensku, ktorá bola 20. novembra 1950, a procesy, ktoré po nej nasledovali.

Donedávna sa v historickom výskume filozofie tohto obdobia absolutizoval politický moment vtedajších spoločenských zmien a tak sa aj uvedený zvrät vo filozofii na Slovensku vysvetľoval zjednodušene, bezprostredne politicko-štátnou premenou vo februári 1948. Február 1948 sa vyhlasoval aj za medzník filozofického vývoja. Až postupne prišlo k poznaniu, že skutočný prevrat vo filozofii nastal až takmer o tri roky neskôr, keď si jeden z existujúcich filozofických smerov uzurpoval dominujúce postavenie vo filozofickom živote na Slovensku. Až po tejto udalosti nastala aj jeho sovietizácia pripravovaná už predtým, presnejšie jeho stalinizácia. To, čo sa dialo potom u nás, je - ako vieme - súčasťou spoločných najnovších dejín takmer všetkých krajín strednej a juhovýchodnej Európy. L. Kolakowski o tom napísal: "Dejiny marxizmu v krajinách, ktoré zostali v dôsledku vojny pod domináciou Sovietskeho zväzu, možno rozdeliť približne do štyroch fáz, hoci, samozrejme, tie isté procesy nevznikali v rovnakom tempe. Prvá fáza zahŕňa obdobie od roku 1945 do roku 1949, keď v krajinách ľudovej demokracie existovali ešte prvky politického a kultúrneho pluralizmu, ktoré pod sovietskym tlakom postupne slabli. Ďalšie obdobie zahŕňa roky 1949-1954, to je obdobie úplnej alebo takmer úplnej unifikácie "socialistického tábora" a všetkých oblastí kultúry... Dejiny 'stalinizácie' a 'destalinizácie' krajín ľudovej demokracie prebiehali rôzne v každej z nich v závislosti od niekoľko premenných." ([1], 188-189).

Keď redakcia časopisu *Filozofia* uverejnila nedávno výber z tvorby slovenských filozofov v štyridsiatych rokoch, predoslala ho úvodom, v ktorom položila túto aktuálnu otázku: "... Nemôžeme sa vyhnúť otázke, do akej miery to, čo sa odohralo v slovenskom duchovnom živote na konci štyridsiatych rokov, bolo predznamenané naším vnútorným vývinom a do akej miery to bolo spôsobené 'zvonku'. Hodnotenia tu musí sprevádzať, ba musí im predchádzať poznanie a objasňovanie 'súvislosti pôsobenia'." ([2], 321).

Čím boli teda tieto "premenné" na Slovensku? Čo podnietilo nielen "zvonku", ale aj "zvnútra" fenomén, ktorý nás zaujíma?

Charakteristické črty filozofického diania. Filozofická aktivita na Slovensku v druhej polovici štyridsiatych rokov púta historika viacerými svojimi aspektmi, ktoré svedčia o jej predtým nevidanej úrovni.

Pluralita. Svoje idey a koncepcie prezentujú v tomto období filozofi takmer všetkých prúdov a smerov, ktoré od začiatku storočia na Slovensku existovali.

Nevšednú aktivitu vyvíjajú kresťanskí filozofi reprezentujúci najmä tradičný novotomizmus, ktorí svoje výsadné postavenie vo vojnových rokoch využili nielen na rozvoj vlastnej filozofickej tvorby, ale aj na tvorbu jej inštitucionálnych predpokladov (školy a združenia, vydavateľstvá, časopisy).

Blondelova filozofia, ktorú do slovenského prostredia vnášal počas vojny nie najúspešnejšie Štefan Polakovič, sa z filozofického diania po odchode jeho vyznavača do emigrácie vytratila.

Priestor po nej zaplnila, ba aj rozšírila marxisticko-leninská filozofia, prezentovaná v minulosti na stránkach časopisu DAV a ostatnej komunistickej tlače ako súčasť ideológie komunistickej strany, ktorá bola počas vojnovnej Slovenskej republiky zo

známych politicko-ideologických dôvodov zakázaná a ktorá práve v druhej polovici štyridsiatych rokov nadobudla v spojení s presadzujúcou sa komunistickou politickou a štátnou mocou rozmach v propagande a v aplikácii vlastných princípov, ale aj v tvorbe vlastných inštitucionálnych a publikačných možností.

Po niekoľkoročnej odmlke vracia sa do filozofického, ale i kultúrneho diania vôbec, a to nielen s gloriolou víťaza, ale aj s nevšednou aktivitou, reprezentant Masarykovej kriticko-realistickej a humanistickej filozofie Svätopluk Štúr - s náležitým ohlasom vydáva svoje filozofické diela *Rozprava o živote* a *Zmysel slovenského obrodenia* a v dennej tlači a časopisoch uverejňuje množstvo článkov na obranu demokracie a kultúry.¹

Stránky knižných publikácií a časopisov zaplňajú v týchto rokoch filozofiu intuitívneho realizmu, ktorý sa na Slovensku udomácnil vďaka pôsobeniu N. O. Losského už v prvej polovici štyridsiatych rokov a k modernizácii kresťanskej a slovenskej filozofie vôbec prispel najmä rozvinutím záujmu o problémy poznania.

Luteránsku filozofiu rozvíjajú vo svojej tvorbe známy filozof S. Š. Osuský, R. Košťál a ďalší. Napokon v tomto období doznieva filozofia logického pozitivizmu, modifikovaná pod vplyvom štrukturalizmu, ale i marxizmu v tvorbe I. Hrušovského a S. Felbera, ktorí sa čoraz väčšími prikláňajú a hlásia k marxisticko-leninskej filozofii.

Profesionalizácia je ďalšou črtou slovenskej filozofie toho obdobia. Na rozdiel od čias, kedy filozofia bola u nás aspektom alebo aj nástrojom inej spoločenskej činnosti - politiky, ideológie, teológie, kultúry, vedy alebo umenia, kedy sa po filozofických ideách a koncepciách, spravidla cudzích, siahalo pragmaticky s cieľom využiť ich na zdôvodnenie vlastnej nefilozofickej aktivity, stretávame sa v štyridsiatych rokoch s osobnosťami sústredzujúcimi sa na špecifickú filozofickú prácu. Charakteristickými javmi filozofického života nie sú už kňaz-filozof a politik-filozof, ale odborne pripravení filozofi. Filozofiou sa zaoberajú na laických a cirkevných školách, vzdelávacích, vedeckých a kultúrnych, ba i špecificky filozofických inštitúciách. Sú to absolventi štúdia filozofie a teológie na Karlovej univerzite, Univerzite Komenského, ale i na Luteránskej univerzite, v Spišskej Kapitule atď. Znalosť svetovej filozofie a náležité kontakty s ňou im teda umožňujú tak jazyková pripravenosť, ako aj štúdium v zahraničí. Obrazne povedané - filozofa amatéra nahrádza čoraz viac i na Slovensku profesionálny filozof.

¹ Občianskej statočnosti a politickej zásadovosti S. Štúra vyslovovali uznanie dokonca aj jeho odporcovia a kritici. Tak napríklad autor recenzie jeho knihy *Rozprava o živote* - uverejnenej pod názvom *Lačná filozofia života!* a podpísanej skratkou Dr. J. Sl. - vyjadril okrem ostrej kritiky knihy a zásadného nesúhlasu so Štúrovým kritickým hodnotením vzťahu katolíckej cirkvi k nacizmu a pomerov v školstve a kultúre na Slovensku počas vojny aj tieto slová, hodnotiace Štúrov občiansko-politický postoj v minulosti: "Jedným z takýchto nesporne čistých, ba povieme viac hrdinských ľudí je aj autor... Bývalý režim z politických príčin habilitovaného Štúra na katedru neprípustil. Tým sa stalo, že Dr. Štúr sa dôsledne odmlčal a uznáme, je jedným z tých málo ľudí, ktorí v našom kultúrnom živote fumigovali bývalý režim svojou pasivitou." (Sloboda, I, 1946, č. 127, s. 4).

Inštitucionalizácia. Významným predpokladom rozvoja filozofickej aktivity v tomto období je aj existencia jej inštitúcií. Najmä ony umožňovali čoraz vyššiu profesionalizáciu slovenskej filozofie. Kým predtým sa filozofická práca rozvíjala najmä na filozofickom seminári UK, na teologických fakultách a v seminároch, v Spišskej Kapitule a filozofické práce sa publikovali v rôznych vedeckých a kultúrnych časopisoch, v štyridsiatych rokoch vznikli nielen špeciálne mimoškolské vedecké filozofické pracoviská, ale začali vychádzať aj osobitné filozofické časopisy. Od marca 1940 do konca roku 1948 vydáva Matica slovenská štvrťročník *Filozofický zborník* (redaktori Š. Polakovič, A. Hirner, J. Dieška a M. Topoľský) a od 30. apríla 1941 do konca roku 1948 pôsobí v rámci Matice slovenskej i *Filozofický odbor* (predsedovia A. Jurovský, S. Š. Osuský, J. Šurjanský). V rámci politicko-ideologickej diferenciacie a polarizácie filozofie vzniká v januári 1946 ďalšia filozofická inštitúcia - *Filozofický ústav SAVU*, periodikom ktorého sa od februára 1947 stáva zborník *Philosophica slovacae*.

Originalita. Historici filozofie, a to bez ohľadu na svoju orientáciu a bez ohľadu na to, ktoré obdobie dejín je predmetom ich výskumného záujmu, nemajú dôvod vyčítať slovenskej filozofii jej uzavretosť pred európskym a svetovým filozofickým dianím. Filozofické myšlienky a systémy zahraničných filozofov sa u nás študovali a vnášali do nášho prostredia. Ba čo viac, nechýbala ani kritika svetových filozofických osobností, akými sú Bacon, Descartes, Kant, Nietzsche, Marx i Lenin atď. Historici slovenskej filozofie sa však zhodujú i v tom, že jej osobnostiam najčastejšie chýbala pôvodnosť, z čoho vyplývali i slabé stránky ich kritických postojov. Výstižne to vyjadril T. Münz: "Keďže... na samotnú filozofickú reflexiu sme v dávnejšej minulosti ešte neboli zrelí, došlo nevyhnutne k tomu, k čomu muselo dôjsť: stali sme sa epigónmi, prenášali sme cudzie authority na našu pôdu a tu sme ich propagovali, dozaista zvyčajne pokúšajúc sa aj o ich dopĺňanie, rozpracovávanie, kritiku." ([3], 70).

Štyridsiate roky prinášajú pozoruhodnú zmenu i v tomto smere. Pôsobenie určitých, najmä už spomínaných priaznivých predpokladov pre profesionalizáciu filozofie na Slovensku vedie k tomu, že sa v slovenskej kultúre tohto obdobia objavujú osobnosti s originálnou autentickou filozofickou tvorbou.

Na prvom mieste treba v tejto súvislosti bezpochyby uviesť Svätopluka Štúra s jeho filozofiou života. Jeho koncepcia harmonického života tiež nevznikla vo vzduchoprázdne, Štúr recipuje pri jej tvorbe Masarykov realizmus, myšlienky B. Croceho, J. L. Fischera. Jeho filozofia sa rodí i v kritickom kontakte s modernou filozofiou logického pozitivizmu, fenomenológie, intuitivizmu atď., ale je to recepcia tvorivá, ktorej výsledkom je vlastný inšpirujúci pohľad na život a na svet. Zdá sa, že aj jeho spomínaný pozoruhodný občiansko-etický postoj je jednou z príčin jeho dramatického života, vyvieral najmä z toho, "že bol mysliteľom s vykryštalizovaným vlastným názorom na svet, a preto mysliteľom neprispôsobivým, dobe nepoplatným" ([4], 364).

Hľadanie vlastných odpovedí na problémy človeka a kultúry charakterizuje i tvorbu novotomistického filozofa L. Hanusa, ktorý sa inšpiruje myslením J. Maritaina, R. Guardiniho a ďalších a usiluje sa o vlastné vymedzenie humanizmu a postavenia človeka v spoločnosti.

Cestami originality sa v tomto štúdiu svojej tvorby uberať viac ako predtým I. Hrušovský. Ak sa spočiatku jeho samostatnosť v myslení prejavuje vo formulovaní vlastných stanovísk k princípom novopozitívizmu, v gnozeológii pri prechode od novopozitívizmu ku kritickému realizmu, ku všeobecnej zákonitosti v kultúrno-vednej oblasti a v chápaní spoločenského diania na ceste k marxizmu atď., badať u Hrušovského po štrukturalistickej a po marxistickej inšpirácii ešte výraznejšiu snahu o vlastnú filozofiu, v ktorej by sa náležite uplatnili všetky spomínané podnety.²

Spoločensko-politická angažovanosť bola vždy výraznou črtou slovenských filozofov. V mnohých prípadoch sa dokonca zdá, že filozofickú aktivitu na Slovensku vyvoláva a určuje najmä mimofilozofické, politické dianie, že filozofické idey slúžia pragmaticky na zdôvodnenie určitých politických a kultúrnych programov. Takáto angažovanosť slovenskej filozofie je príznačná aj pre obdobie štyridsiatych rokov. Iste to súvisí aj so skutočnosťou, že sa spoločnosť na Slovensku, najmä jej inteligencia vrátane filozofov, ocitla vtedy v jednom desaťročí zoči-voči dvom totalitným systémom ohrozujúcim demokraciu a kultúru. Obidve polovice desaťročia majú z tohto hľadiska svoje špecifiká. Z hľadiska nášho výskumného záujmu je zaujímavé najmä to, čo sa dialo v jeho druhej polovici.

Angažovanosť filozofov v spoločensko-politickom dianí v tomto období úzko súvisí s vrcholiacou likvidáciou totalitných štruktúr predchádzajúceho režimu a s rozvíjajúcim sa konfliktom medzi demokraciou a štruktúrami novej moci s výraznými črtami totalitnej praxe, s konfliktom, ktorý má všetky znaky ostrej zrážky nielen dvoch ideológií, ale aj dvoch kultúr, ba až civilizácií. Vidia to tak obidve strany konfliktu. Kým jedna zo strán hovorí o zrážke kresťanskej kultúry a liberalizmu a materializmu, cudzieho slovenskému prostrediu, druhá zasa o zrážke umierajúcej buržoáznej a rodiacej sa socialistickej kultúre a civilizácie. Práve univerzálnosť a ostrosť konfliktu spôsobuje, že filozofi všetkých smerov a orientácií vyvíjajú živú publicistickú aktivitu nielen na stránkach odborných publikácií, ale aj na stránkach dennej tlače.

Je pravda, že viacerí kultúrne činitelia tých čias vrátane filozofov veľmi skoro postrehli v jednotlivých vtedajších kultúrno-spoločenských fenoménoch prvky a momenty novej totalitnej praxe a odvážne na ne upozorňovali. Po už známych autoroch z radov kresťanských mysliteľov, ktorí šíriacu sa komunistickú ideológiu a nábehy na totalitarizmus odmietali od začiatku na základe svojich svetonázorových a filozofických princípov (obrana súkromného vlastníctva, sloboda jednotlivca a odpor voči kolektivismu, sloboda vierovyznania a odmietanie ateizmu atď.), možno sa na stránkach tlače stretnúť čoraz častejšie s kritikou totalitných praktík aj zo strany ďalších predstaviteľov rôznych politických a duchovných prúdov (S. Štúr a M. Pišút v Čase, J. Dieška a P. Gula v Slobode atď.). Výstižný a charakteristický je z tohto hľadiska postreh filozofujúceho literáta Milana Pišúta,³ ktorý uverejnil v úvodnom článku s charakteristickým

² Už A. Hirner si všimol túto skutočnosť a v zjednodušenej podobe ju zaznamenal takto: "Ako viem, všetci (príslušníci Vedeckej syntézy)... presadzovali svoj modifikovaný program, ktorý si predstavovali ako akúsi syntézu štrukturalizmu a marxizmu-leninizmu, resp. dialektického a historického materializmu." ([5], 299).

³ Tento aspekt pôsobenia M. Pišúta sa prejavil napríklad aj v tom, že práve on spolu s J. Dieškom podrobili ako prví kritike knihu A. Siráckeho *Umierajúca civilizácia*, ktorá vyšla v juhoslovanskom Báčskom Petrovci (1946). (Pozri [6], 1; [7], 1).

názvom *Komplex moci*, keď napísal: "Najťažšie sa znáša 'komplex moci' v oblasti kultúry a v umení. Už sa tvoria úrady, aby viac-menej komandovali spisovateľov, umelcov, už sa dáva punc na určité umelecké smery, už je dosť umelcov, ktorí by ochotne premenili svoje poslanie slobodných tvorcov za 'umelecké' úradovanie a brali platy za diela, ktoré napíšu v úradných hodinách." A ďalej na objasnenie kritizovaného javu uvádza: " 'Komplex moci' sa zmocňuje obyčajne tých, čo sa náhle dostali zo stavu závislosti a sú obklopení ľuďmi zvyknutými služobničiť." ([8], 1).

Svojráznu kultúrno-politickú angažovanosť pri obrane demokracie a slobody prezentoval v tomto období Svätopluk Štúr. Svoju pohotovú publicistickú aktivitu v periodickej tlači podopieral a dopĺňal svojimi spomínanými odbornými knižnými dielami *Rozprava o živote* (1946) a *Zmysel slovenského obrodenia* (1948) alebo naopak - ako napísala E. Várossová - "po témach, ktoré vznikli z intencií prevažne imanentne filozofických, obrátil pozornosť na spracovanie problémov rezonujúcich s konkrétnou situáciou európskeho človeka a národov" ([9], 12). Bolo naozaj nenahraditeľnou stratou, že práve v tomto období nevyšla aj tretia časť jeho "vojrovej trilógie" - *Nemecká vôľa k moci*, ktorá sa údajne za vojny stratila a vyšla až v roku 1967.

Vo svojej angažovanosti za obranu demokracie, tolerancie a slobody myslenia pokračoval v druhej polovici desaťročia aj známy intuitívny realista J. Dieška, ktorý v rozširovaní priestoru pre slobodnejšie filozofické myslenie vynikol v známom spore vo Filozofickom odbore MS už v roku 1941, v časoch, keď - ako sám pripomenul - "duchovná sloboda myslenia osobného, často aj vedeckého presvedčenia bola zámerne dusená politickými diktáturami nacizmu a fašizmu doma i v cudzine". ([10], 2). Ako výkonný a zodpovedný redaktor obnoveného časopisu Filozofický zborník FO MS upozorňoval na vážnosť chvíle a na jedinečnú úlohu filozofie: "Nejde len o návrat demokracie, od ktorej sme boli násilne odtrhnutí. Ide o duchovnú tvár celého sveta rozčesnutého celkom zrejme na dva tábory práve v oblasti ducha... Filozofii prichodí jedinej vytvárať syntézu, často z protív, živých mocenskými prostriedkami a záujmami..." ([10], 2). Len o niekoľko mesiacov neskôr upozorňoval, že by na filozofiu neblaho "pôsobili hocijaké vonkajšie zásahy do jej zdravého, slobodného a demokratického vývinu". Adresne prezieravo a ešte dôraznejšie znelo jeho ďalšie varovanie v citovanom texte: "Preto sa (filozofia - A. K.) bude brániť každému podujatiu, ktoré v rámci demokratickej úpravy našich kultúrnych a politických pomerov by chcelo ochudobňovať jej pestrosť, rozmanitosť a rozkvet. Ešte za bývalého režimu vyhlásili sme otvorene, že "diktát vo filozofii je zároveň jej popravou... Tým viac budeme sa dovoľávať slobody filozofického myslenia dnes... Budúcnosť slovenskej filozofie bude taká, akú bude mať slobodu a silu otvorene a nezištne bojovať o túto svoju slobodu, samostatnosť a čistotu... Alebo ovládne filozofiu a ľudské myslenie politická moc, alebo filozofia zdravá, kritická a realistická bude viesť politiku... Ak bude službičkovať, prispôsobovať sa kvôli existenčným, ambicióznym dôvodom a sklonom, bude to znamenať koniec slovenskej filozofie v krátkej budúcnosti a útek od filozofie pre každého svedomitejšieho a hlbšieho človeka." ([11], 278, 324-325). Dlhšie citáty z výrokov J. Diešku sme uviedli v záujme čo najpresnejšieho vyjadrenia autenticity jeho občianskych

a filozofických postojov. Donedávna sa totiž jeho verejno-politické a kultúrne pôsobenie hodnotilo neobjektívne na základe určitého kritického, presnejšie odmietavého vzťahu k jeho filozofickej tvorbe.

Vo svetle uvedených skutočností spoločenskej angažovanosti slovenskej filozofie v druhej polovici štyridsiatych rokov nemôže si pozorný čitateľ nevšimnúť určitý pozitívny posun, ku ktorému v nej dochádza v porovnaní s minulým obdobím. Kým totiž v minulosti spoločenská angažovanosť akoby odvádzať pozornosť filozofie od riešenia jej imanentných problémov a bola jednou z príčin diskontinuity v jej rozvoji, v sledovanom období sa zmyslom tejto angažovanosti stáva zápas nielen o vonkajšie, ale aj o vnútorné predpoklady rozvoja samého filozofického myslenia.

Diskusie a polemiky. Na základe diferencovanosti a plurality filozofie a z jej vnútornej potreby rozvíjajú sa vo viac-menej priaznivom ovzduší slobody a tolerancie v jednotlivých obdobiach desaťročia početné diskusie a spory o rôznych filozofických problémoch (o scholastike a novoscholastike - Š. Polakovič, I. Hrušovský, M. Chladný-Hanoš; o dejinách slovenskej filozofie, o ich predmete - Š. Polakovič, J. Dieška; o výuke filozofie - Š. Polakovič, J. Dieška, J. Čechetka; o slobode kritiky a o diskusii vo vede a filozofii - A. Hirner, J. Dieška; o nacionalizme - A. Jurovský, A. J. Šurjanský, A. Hirner; o vývine vedeckého myslenia - I. Hrušovský, P. Gula; o gnozeológii intuitívneho realizmu, kritického realizmu a dialektického materializmu - N. O. Losskij, J. Dieška, I. Hrušovský a S. Felber; o etike a náboženstve - M. Chladný-Hanoš, S. Štúr; o dialektickom a historickom materializme prezentovanom v spise I. Hrušovského *Engels ako filozof* a v ďalšej marxistickej literatúre - M. Chladný-Hanoš, J. Dieška a ďalší; o poznávacej hodnote sociológie v dielach A. Štefánka, A. Hirnera - L. Szántó atď.). V porovnaní s minulosťou je charakteristická nielen početnosť diskusií a tematická pestrosť, ale aj to, že sa týkajú čoraz širšieho okruhu špecifických filozofických otázok, čo tiež svedčí o zvyšujúcej sa profesionalite filozofov na Slovensku.

Na rozvoj diskusií vplývala bezpochyby priaznivo i skutočnosť, že na Slovensku existovalo viacero filozofických pracovísk, vychádzali i dva filozofické časopisy, pričom sa inštitúcie i časopisy líšili niekedy aj protichodnými orientáciami. (V rokoch 1946-1948 pôsobili napríklad súčasne Filozofický odbor Matice slovenskej orientujúci sa tradične najmä na kresťanskú filozofiu a novozaložený Filozofický ústav SAVU so svojou scientisticko-pozitivistickou a neskôr marxisticko-leninskou orientáciou, pričom obidve inštitúcie mali svoje periodické publikácie - Filozofický zborník FO MS a *Philosophica slovacica*.) Priestor na diskusie poskytovali filozofom nielen recenzné rubriky odborných časopisov, ale i denná tlač. O tomto aspekte filozofickej aktivity v tých časoch jeden z jej aktérov vtedy napísal: "... Filozofické myslenie dnes sa neobmedzuje iba na univerzitné katedry. Vrie ono v novinách, časopisoch a všade. Filozofia sa stáva aktívnou spoluurčovateľkou verejných osudov a záujmov občanov. Stáva sa konečne tým, čím má byť, učiteľkou a vodkyňou ľudstva životom." ([11], 279, 325).

Iste najmä pod vplyvom spomínaných mimofilozofických faktorov, ideologických a politicko-mocenských konfliktov a zápasov sa filozofická aktivita čoraz viac polarizuje na marxisticko-leninskú a ostatnú filozofiu, pričom medzi nimi vzniká prehlbujúca sa priepasť a narastá neznášanlivosť. Diskusie a polemiky sa zostrujú

a vzájomná kritika je čoraz negativistickejšia. Do popredia záujmu filozofov dostáva sa sociálna problematika: kým jedni obhajujú demokraciu a humanizmus založený na kresťanských zásadách, súkromnom vlastníctve, spojený so slobodou myslenia a vyznania, rozvíjajú a hlásajú antimaterializmus, kresťanský socializmus a solidarizmus, druhí filozoficky zdôvodňujú ľudovú demokraciu (zahŕňujúcu komunistickú diktatúru), socialistický humanizmus predpokladajúci likvidáciu súkromného vlastníctva ako zdroja vykorisťovania, rozvíjajú ateistický dialektický a historický materializmus.

Medzi takto vyhrotenými pólmi nechýbajú pravda ani autori, ktorí hľadajú akúsi tretiu cestu. Jedni ju nachádzajú v kresťanskom personalizme, podľa ktorého spoločnosť, štát, obec a rodina "má byť v službách osobnosti, má viesť každého svojho člena k udržaniu, rozvinutiu a zdokonaleniu osobnosti" ([12], 1), iní v radikálnom odmietaní oficiálne presadzovaného kolektivismu, pretože podľa nich "individualizmus a kolektivismus sú krajne jednostranné momenty, ktoré iba pri vzájomnom harmonickom prelnutí dajú nám kladný výsledok" ([13], 1) atď.

Hoci kritika, diskusia a polemiky na filozofické témy, o ktorých je reč, svedčia celkovo o ovzduší priaznivom pre filozofickú tvorbu a o jej určitej zrelosti a profesionalite, nemožno si nevšimnúť aj mnohé ich výrazne slabé stránky. Najčastejšie je to nedostatočná znalosť alebo zjednodušovanie kritizovaných názorov a koncepcií. Náboženski filozofi si neraz vypomáhajú tým, že marxistickú filozofiu stotožňujú s mechanistickým materializmom, a tak v sporoch znižujú nároky na svoju argumentáciu. V zjednodušenej podobe prezentujú najmä marxistickú filozofiu dejín, ich materialistickú interpretáciu. Tak si v kritike názorov I. Hrušovského vypomáha napríklad M. Chladný-Hanoš. V rovnakej miere je zjednodušovanie názorov odporcov v diskusiách a polemikách príznačné aj pre marxisticko-leninských filozofov. Prejavuje sa najčastejšie tak, že sa kritizované názory a koncepcie redukovujú na ich idealistický základ a potom sa odmietajú ako varianty náboženského myslenia, alebo sa absolutizuje ich politicko-ideologická funkcia a zavrhujú sa ako nevedecké a reakčné. Príčinou nízkej úrovne argumentácie v sporoch je v tomto druhom prípade často aj fakt, že reprezentanti marxisticko-leninského smeru len povrchné poznajú aj základné princípy vlastnej filozofie.

Zhrnujeme:

Takúto úroveň mala a v takomto spoločensko-politickom kontexte sa rozvíjala slovenská filozofia v druhej polovici štyridsiatych rokov. Jej uvedené charakteristické črty svedčia aj napriek vysloveným kritickým poznámkam o jej solidnom vývojovom stupni. V styku s európskym filozofickým dianím jej najvýraznejší predstavitelia nielenže recipujú jeho pozoruhodné výsledky, ale prejavujú dostatočnú pripravenosť zasahovať do širšieho domáceho duchovného diania a špecifickými filozofickými prostriedkami a spôsobmi riešiť i vnútorné problémy filozofie. Ako celok bola slovenská filozofia v tomto období pozoruhodným celospoločenským faktorom primerane spolupôsobiacim pri rozvoji duchovných dimenzií spoločnosti. Dokazovala svoju schopnosť podieľať sa na tvorbe a predkladaní variantných riešení pri hľadaní východísk v osudných chvíľach spoločnosti. Osvedčovala sa pri obrane a dotváraní občianskych, národných, kultúrnych, etických a ďalších hodnôt európskej civilizácie, pri rozvoji vedeckého

poznania a pri hľadaní pravdy a dobra v spoločnosti. Bolo nešťastím slovenskej filozofie, že práve v tomto jej vzostupnom štádiu bola vystavená drastickému vonkajšiemu zásahu do jej diferencovania sa rozvíjajúceho diania, ktorý na dlhé obdobie negatívne ovplyvnil jej budúci vývoj. Bohatstvo, živosť a pestrosť pluralitného myslenia i tvorivé stretanie názorov, prúdov a smerov v slobode nahradila šedosť a strnulosť v diktáte. Musíme si opäť položiť naliehavú otázku, ktoré vonkajšie a vnútorné podmienky umožnili práve filozofii spočiatku okrajovej a nevyhranenej nastoliť svoj monopol a spôsobiť ďalekosiahly negatívny zvrat v sľubnom vývoji celej slovenskej filozofie.

Premeny marxisticko-leninskej filozofie a vznik vnútorných predpokladov jej monopolného postavenia. Pochopenie ďalekosiahleho dramatického diania v slovenskej filozofii v druhej polovici štyridsiatych rokov vyžaduje, aby sme si pripomenuli hlavné vývojové etapy marxisticko-leninskej filozofie a udalosti, z ktorých vyplynuli jednak osobitosti týchto etáp, jednak aj zvláštnosti celých jej dejín, začínajúcich v slovenskej kultúre pôsobením mladých komunistických intelektuálov zoskupených okolo časopisu DAV.

Na prvom mieste treba v tejto súvislosti uviesť publikačnú činnosť davistického filozofa L. Szántóa, ktorá vrcholí v tridsiatych rokoch. Bez ohľadu na invenciu L. Szántóa, na jeho snahy a schopnosť uplatňovať originálne svoje chápanie filozofie pri interpretácii niektorých vtedajších spoločensko-politických a kultúrno-vedeckých javov i bez ohľadu na jeho solidnú znalosť Marxovej filozofie a teórie spoločnosti, nevybočovala táto jeho aktivita príliš z rámca šírenia marxistickej filozofie v sovietskej verzii. Tak to videl aj sám, keď napísal, že "nikdy nechcel byť ničím iným ako propagátorom teórie a praxe marxizmu-leninizmu" ([15], 9). Svoje filozofické postoje si vytváral predovšetkým na základe Leninovho polemického spisu *Materializmus a empiriokriticizmus* a neskôr aj pod vplyvom sovietskej filozofie v podobe, akú nadobudla po známych diskusiách medzi mechanistickými materialistami a "deborinovcami" v dvadsiatych rokoch. Na základe osobného zásahu J. V. Stalina a za podpory stranického centra túto filozofiu vymedzila a následne propagovala najmä skupina sovietskych filozofov (B. M. Mitin, P. F. Judin, V. N. Raľcevič a ďalší). Bola to filozofia interpretovaná ako svetonázor komunistickej strany, filozofia proletársky stranícka a politicky angažovaná, filozofia ako najvšeobecnejší pohľad na prírodu, spoločnosť a myslenie. V skutočnosti však bola najmä nástrojom na zdôvodnenie sovietskej totalitnej praxe. Informovanosť L. Szántóa, založená predovšetkým na pozornom sledovaní vtedajšej sovietskej filozofickej literatúry, avšak na periférii kultúrneho diania, mu nedovoľovala vytvoriť si všestrannejší a aj kritický pohľad na problematiku marxistickej filozofie vo svete, a preto mimo jeho pozornosti zostala napríklad aj Lukácsova a Korschova snaha o rekonštrukciu Marxových filozofických postojov. Jeho filozofická publicistická aktivita v tomto období končí zánikom ČSR. Vzhľadom na uvedenú charakteristiku ju možno pokladať i za prvé kroky v soviétizácii marxistického filozofického myslenia na Slovensku.

Pre neskoršie dianie v marxistickej filozofii na Slovensku je dôležitý filozofický vývin a pôsobenie I. Hrušovského, ktorý sa ako európsky vzdelaný a filozoficky kultivovaná osobnosť inšpiruje od polovice tridsiatych rokov čoraz viac i filozofickými

myšlienkami marxizmu a od logického pozitivizmu prechádza v zložitom procese na marxistické pozície.⁴ Už v prvej polovici tridsiatych rokov prejavuje záujem - hoci s kritickými výhradami - o dialektický materializmus [16]. Vo svojich gnozeologických úvahách sa opiera o Leninove výroky [17], 8), v neskoršom období ho púta dialektika spoločenského, najmä kultúrneho diania, pričom prichádza až k zisteniu, že "spoločenský vývoj sa vyznačuje vždy dokonalejším a plánovitejším zvládnutím prírodných a spoločenských síl" ([18], 158); to naznačuje, že sú mu blízke princípy riadenia socialistickej spoločnosti. Je pravda, že Hrušovského prístup k marxistickej filozofii má - napríklad v porovnaní so Szántóovým chápaním tejto filozofie - rad osobitostí, ktoré vyplývajú z jeho vzdelania, filozofického vývoja a z myšlienkových vplyvov, ktorým podliehal, ako aj zo spoločensko-politických okolností jeho pôsobenia. Tak ako v prípade Hrušovského vzťahu k novopozitivismu ani v jeho vzťahu k marxizmu nešlo o jednoduchú a bezdúchú recepciu. Snažil sa k nemu pristupovať vedecky a jeho filozofické úvahy neústili do lacných politicko-ideologických záverov.⁵ Marxistické princípy poznania a interpretácie zákonitostí vývoja filozofie a kultúry, ako aj úlohy osobnosti v dejinách uplatňuje I. Hrušovský ešte viac vo svojom spise o F. Baconovi [20]. Jeho marxistická orientácia je evidentná najmä v roku 1945 a po ňom. Svedčí o nej nielen jeho kniha o Engelsovi [21], ale aj rad článkov v Pravde a v Novom slove, ako aj úvody, ktoré napísal k dielam z marxistickej filozofie.⁶

Podobným vývojom prechádza v štyridsiatych rokoch aj S. Felber a svojím pôsobením dotvára toto obdobie slovenskej filozofie.

Kvalitatívne novú etapu v dejinách marxisticko-leninského filozofického myslenia na Slovensku predstavuje dianie v druhej polovici štyridsiatych rokov. Charakterizujú ho najmä tieto udalosti:

a) Do duchovného života na Slovensku vstupuje táto filozofia v podobe, ktorú získala v Sovietskom zväze najmä v tridsiatych, ale i štyridsiatych rokoch. Ako súčasť stranicko-štátnej doktríny bola kodifikovaná a katechizovaná ako časť známych Dejín VKS(b) pod názvom *O dialektickom a historickom materializme*.⁷

⁴ O rozporuplnom vzťahu I. Hrušovského k marxizmu-leninizmu pozri ([15], 5-48).

⁵ Všimol si to pomerne včas jeden z kritikov Hrušovského tvorby M. Chladný-Hanoš a poznamenal: "Posledne sa u nás k nej (k filozofii dialektického materializmu - A. K.), hoci nie pod jej vlastným menom, ani nie v čistom pôvodnom znení priznáva i Hrušovský." ([21], 38).

⁶ Uvádzame niektoré s charakteristickými názvami: *Význam Lenina ako filozofa*, Pravda 22. 4. 1945; *Veda a socializmus*, Pravda 5. 5. A945; *Význam dialektiky vo vede*, Nové slovo č. 10, 1946 atď. Úvod napísal I. Hrušovský i k prekladu Štalínovej práce *O dialektickom a historickom materializme* (1945) a k Plechanovovmu dielu *K otázke úlohy osobnosti v dejinách*.

⁷ Autorstvo tejto práce bolo J. V. Stalinovi priznané až po niekoľkých rokoch od vydania knihy. Nedávno ho spochybnil J. Borev, keď napísal, že autorom textu je známy sovietsky filozof Jan Sten zo skupiny tzv. deborinovcov, zlikvidovaný v známych čistkách. Skonfišovaný text Stalin údajne zjednodušil a zaradil do Dejín VKS(b) ([22], 27). Obsah práce výstižne vyjadril L. Kolakowski, keď ju charakterizoval ako "suchú a schematizovanú verziu marxizmu, ktorého tvorcami v Rusku boli Plechanov, Lenin a Bucharin; podstatnou charakteristikou toho marxizmu boli kozmické nároky, presvedčenie, že dialektika formuluje univerzálne 'zákony', ktoré platia pre všetky oblasti sveta, a že sú dejiny ľudstva osobitným prípadom pôsobenia týchto zákonov. Tento marxizmus si robil nároky na 'vedeckosť' v rovnakom zmysle ako astronómia a spoločenské procesy považoval za rovnako objektívne a rovnako predvídateľné ako všetky ostatné procesy. V tomto zmysle opúšťal pravdivé, skutočne Marxovo stanovisko - ktoré rekonštruovali Lukács a Korsch... Stalin teda prevzal populárny naturalizmus, ktorý dominoval v marxizme II. internacionály..." ([1], 113-114).

Stalinská verzia marxistickej filozofie pod všeobecným názvom "leninská etapa" marxistickej filozofie vrcholí v určitom zmysle v ZSSR v roku 1947 počas a po známej diskusii o knihe G. F. Aleksandrova *Dejiny západoeurópskej filozofie*, vydané v r. 1946. Okrem opakovania už známej definície marxistickej filozofie ako dialektického materializmu (materialistického svetonázoru a dialektickej metódy) nachádzame však vo vystúpení A. A. Ždanova aj čosi nové. Je to súhrnné oficiálne vymedzenie miesta marxistickej filozofie v dejinách, jej vzťahu k ostatným minulým a prítomným filozofickým smerom a v súlade s tým aj teórie dejín filozofie a metodologických smerníc ich výkladu.

Iste nie je náhoda, že A. A. Ždanov nadväzoval vo svojich úvahách najmä na Leninov postup uplatnený v diele *Materializmus a empiriokriticizmus*. Pripomeňme si niektoré hlavné Ždanovove tvrdenia: Dejiny filozofie sú dejinami zrodu a vývoja materialistického svetonázoru a jeho zákonov, boja materializmu proti idealizmu; vznik marxizmu znamená revolúciu vo filozofii. Preto v dejinách filozofie treba venovať pozornosť najmä dejinám marxistickej filozofie, nie dávno porazeným a pochovaným ideám, nie tomu, čo marxistickú filozofiu s ostatnými filozofickými sústavami spája, ale tomu, čo ich rozdeľuje. To platí o minulosti aj o prítomnosti - marxistickí a nemarxistickí filozofi nie sú kolegovia, ale protivníci. V konflikte materializmu a idealizmu, marxistickej filozofie a idealistických smerov, ktoré slúžia kapitalizmu a údajne viedli k fašizmu, treba byť stranicky podľa vzoru autora *Materializmu a empiriokriticizmu*. Všetky tieto a podobné Ždanovove tvrdenia sú naozaj dôsledným uplatnením nielen Engelsovej myšlienky o dvoch táboroch - idealistickom a materialistickom - v dejinách myslenia, ale aj Leninovej tézy o stranách vo filozofii, jeho princípu stranickosti rozvinutého v citovanej práci, z ktorého vyplýva, že vo filozofii je neprípustné stáť na stanovisku medzi materializmom a idealizmom, vyznávať tzv. filozofiu stredy a že filozofické názory v triednej spoločnosti sú vždy nástrojmi triedneho boja [23].

Takéto črty mala a na takýchto princípoch sa rozvíjala sovietska filozofia vo svojej najvulgárnejšej a najagresívnejšej podobe, keď počas vojny a najmä v povojnovom období začala opätovne prenikať do nášho vtedy pluralitného filozofického života.

b) Nositeľom tejto filozofie na Slovensku podobne ako v iných krajinách sa stal komunistický politický prúd, presnejšie jeho stranické centrum, najmä jeho ideologická zložka. Organizátorsko-propagandistickou, prekladateľskou a vydavateľskou a stranícko-výchovnou aktivitou snaží sa toto centrum nielen o propagandu a šírenie komunistického svetonázoru, ale aj o vytvorenie tzv. filozofického frontu z príslušníkov komunistickej alebo antifašistickej orientovanej inteligencie. K stranickým ideológom, akými boli J. Bránik, J. Šefránek, O. Pavlík, L. Hanzel a ďalší, priradujú sa v tejto súvislosti postupne po náležitých stranícko-ideologických kampaniach (vrátane tzv. kritik a sebakritík) filozofi L. Szántó, I. Hrušovský a ďalší slovenskí filozofi - S. Felber, A. Sirácky, M. Topol'ský atď.

Teoretický aspekt syntagmy "marxizmus-leninizmus pri moci" alebo o splynutí marxisticko-leninskej filozofie s mocou. Pre hlbšie pochopenie procesov, ktoré vo filozofii na Slovensku prebehli po mocenskom prevrate vo februári 1948, je dôležité zmocniť sa toho, čo teoreticky vyjadruje syntagma "marxizmus-leninizmus pri moci".

Podľa J. Belančiča sa pod uvedenou syntagmou "rozumie predovšetkým zavedenie všeobecne záväzného kódu doktríny, 'učenia', ktoré sa nevyhnutne konštituuje v rámci týchto vzťahov:

a) **učiteľ** ("klasik" a jeho interpreti prvého, druhého a tretieho radu) - **žiak** (pasívny prijímateľ) a

b) pravoverné (jedine správne) - **heretické** (falošné, nepriateľské atď.).

"To sú primárne vzťahy, ktoré artikulujú," píše ďalej tento autor, "distribúciu moci v **danom** teoretickom priestore a iba dodatočne, sekundárne sa stvárnajú v tom alebo onom inštitucionálnom **rámci**... V povahe každého kódu doktríny nachádzame dogmatickú **výlučnosť**, ktorá na jednej strane, ak sa jej to nedarí, "vyobcúva" zradcu. Keď sa doktrína dostane k moci, **splyva** vlastne s mocou a konštituuje sa sama ako nedotknuteľná moc. Dichotómia pravoverné-heretické sa mení na dichotómiu priateľ-nepriateľ a dichotómiu učiteľ-žiak implikuje v budúcnosti na rozmanitejšie, predovšetkým politické vzťahy nadradenosti a podradenosti." A ďalej: "Keď sa určitý kód doktríny dostane k moci, eliminuje rýchlo dynamikou svojej vnútornej nezmieriteľnosti každý slobodný, nespútaný model komunikácie, a najmä dialóg a metodickú skepsu, tie dva základné predpoklady existencie filozofie ako filozofie. Doktrína neznáša filozofické 'mudrovanie' a opytovanie sa, a preto vo svojom lone pripúšťa iba ideologizovanú dogmatickú karikatúru filozofie... (Rozchádza) sa s dialógom a metodickou skepsou a neskôr aj s "reakčnými", "idealistickými" obsahmi filozofovania." ([24], 52).

Spoločensko-politické a kultúrne procesy, ktoré možno takto charakterizovať a teoreticky vyjadriť, prebehli i na Slovensku v r. 1948, a to so všetkými dôsledkami. Zavedenie spomínaného kódu marxisticko-leninskej doktríny znamenalo vlastne začiatok a prvé kroky totalitného systému v celej spoločnosti, v jej duchovnej sfére vrátane filozofie. Poukázaním na teoretický aspekt zavedenia všeobecne záväzného kódu doktríny a na jeho dôsledky možno konkrétnejšie a presnejšie vymedziť nielen kontext budúceho rozvoja filozofie, ale aj to, ako sa vonkajšie mimofilozofické pôsobenie, zámary a tlaky menili a premenili na vnútorné faktory jej rozvoja. Najdôležitejšie je pritom zistenie, že vo filozofii na Slovensku sa tak začali procesy, ktoré zásadne zmenili jej život a smerovanie:

a) Marxisticko-leninská filozofia, ktorá v r. 1945 bola neujasnená (J. Dieška), alebo takmer neexistovala (J. Uher), získala vďaka pomoci komunistickej strany postupne privilegované postavenie, vyhranila sa, až napokon celkom splynula s novou mocou ako súčasť jej stranícko-štátnej doktríny - marxizmu-leninizmu. Zároveň prekonala aj vnútornú premenu - jej predtým deklarovaná podpora komunistickému hnutiu sa premenila na otvorenú apologetiku moci, ktorá hľadá a nachádza v tejto filozofii jednu zo "svojich duchovných zbraní". Nastáva etatizácia filozofie.

b) Výraznou charakteristickou črtou filozofického života sa stáva etiketizácia - nemarxistické filozofické smery a prúdy sa vyhlasujú za vedecky bezcenné, politicko-ideologicky škodlivé a postupne sa likvidujú. Negativistická kritika, odmietanie nemarxistických filozofických smerov a koncepcií je založené najmä na téze, že idealistická filozofia nemôže po vzniku marxizmu už ničím prispieť do pokladnice filozofického poznania a okrem toho vedie k mystike a náboženstvu. Preto sa predmetom

ostrej kritiky stáva na Slovensku nielen novotomizmus, ale aj intuitívny realizmus, pozitivizmus atď. Kým I. Hrušovský a S. Felber polemizujú s intuitívnym realizmom, A. Sirácky vyvracia novotomizmus, L. Szántó podrobuje kritike pozitivizmus v sociológii A. Štefánka a A. Hirnera. Sloboda a pluralita ako základné predpoklady filozofického myslenia sú i na Slovensku v čoraz väčšom ohrození.

c) Dôsledkom a formou etatizácie filozofie sú mocenské a administratívne zásahy do filozofického života. Pomery vo filozofickom živote sa menia nielen politickými nátlakmi, ale aj odstraňovaním reprezentantov nežiaducich filozofických názorov a koncepcií, ako aj zmenou orientácie inštitúcií alebo ich likvidáciou.

Ihneď po februárovom prevrate zavádzajú sa napríklad rôzne trestné sankcie proti jednotlivcom - J. Dieškovi a A. Hirnerovi,⁸ neskôr postihujú S. Štúra, A. Štefánka. Filozofickými inštitúciami, ktoré totalizačná vlna vo filozofii zasiahla ako prvé a najdrastickejšie, boli Filozofický odbor Matice slovenskej a jeho orgán Filozofický zborník. Súviselo to iste najmä s tým, že prevahu v ňom mali náboženská, najmä katolícka filozofia, ktorí mali od začiatku kritický postoj k materialistickej, predovšetkým k marxistickej filozofii. Tlaky proti Filozofickému odboru a jeho tlačovému orgánu sa nezastavili ani pred personálnym zložením odboru a ani po nasledujúcich zmenách v tomto zložení a v jeho vedení.⁹ V podmienkach prehľbujúcej sa odbornej diferenciacie a narastajúcich názorových rozdielov v radoch členov odboru dochádzalo skôr k opúšťaniu jeho radov. (V októbri 1947 sa napríklad na valnom zhromaždení odboru nezúčastnili I. Hrušovský a S. Štúr, pričom S. Štúr sa písomne vzdal funkcie podpredsedu odboru.)

Výkonným a zodpovedným redaktorom Filozofického zborníka sa po vojne stal známy kritik marxisticko-leninskej filozofie a hroziacej novej totality J. Dieška, ktorý aj svoju editorskú činnosť začal redakčným úvodníkom *Pokračujeme...*, čo malo znamenať, že chce pokračovať v nebojácnosti a v prejavovaní verejného nesúhlasu s nedemokratickými silami, ktoré začal už počas vojny, keď "duchovná sloboda myslenia osobného, často aj vedeckého presvedčenia bola zámerne dusená politickými diktátormi nacizmu a fašizmu doma i v cudzine" ([10], 1). Iste aj v Dieškovom dôslednom protimarxistickom a protitotalitnom postoji treba hľadať príčinu, že časopis, ktorý redigoval, bol medzi prvými, ktorý zasiahli mocenské administratívne opatrenia. Už od dvojčísla 3-4 VIII. ročníka z r. 1947 je v tiráži časopisu uvedené, že časopis rediguje a za redakciu zodpovedá M. Topol'ský. Z redakčných textov uverejnených v tom istom čísle časopisu sa možno dozvedieť i to, že k zmene v redakčnom

⁸ Už 13. 3. 1948 priniesol denník Sloboda na s. 2 informáciu pod názvom *Trestné sankcie na Filozofickej fakulte SU*, v ktorej sa hovorí, že Ústredný akčný výbor Národného frontu slovenských vysokých škôl akceptoval uznesenie Akčného výboru Filozofickej fakulty na použitie trestných sankcií proti profesorom a asistentom, medzi ktorými sa okrem spomenutých filozofov uvádzajú vedci M. Pišút, E. Novák, D. Rapant, J. Stanislav a ďalší.

⁹ Členom odboru bol od roku 1942 až do roku 1947 aj I. Hrušovský, po roku 1945 sa jeho členmi (riadnymi, korešpondujúcimi alebo mimoriadnymi) stali i S. Felber, L. Bakoš, S. Štúr, M. Topol'ský a J. Ciger. Predsedami odboru sa po A. Jurovskom (počas vojny) stali S. Š. Osuský, A. Šurjanský po roku 1945 a podpredsedami po Š. Polakovičovi (počas vojny) S. Štúr a V. Illenčík po roku 1945.

vedení došlo po februárových udalostiach na základe iniciatívy ÚAV Matice slovenskej a že to bolo preto, lebo časopis stál v službách myšlienok aristokratických, od života vzdialených, Slovákovi neznámych, uzavretých do seba a smerujúcich do cudzích svetov, lebo jeho ideálom bol úpadkový stredovek a bojoval proti vede a za povýšenie slepej viery. Napokon redakcia vyhlasuje, že sa s časopisom rozhoduje ísť na nové cesty a za masami, že sa časopis bude musieť zmeniť na tribúnu (Pozri [25], 229-232; [26], 232).

V roku 1948 vyšlo už iba jedno číslo IX. ročníka Filozofického zborníka MS na už sľubovaných nových cestách. Začína štúdiou sovietskeho filozofa B. Bychovského o marazme buržoáznej filozofie a mnoho miesta v ňom patrí textom o sovietskej filozofii a kritike nemarxistickej filozofie. Mnohovravná je redakčná informácia o rokovaní valného zhromaždenia Filozofického odboru 12. novembra 1948 a o stanovisku, ktoré bolo schválené po "dlhej a vyčerpávajúcej diskusii". Filozofický odbor má konať "v zmysle zľudovenia Matice slovenskej, vydávať aj diela ľudovovýchovno-popularizačné s cieľom svetonáhľadovej výchovy; z odboru boli vylúčení N. O. Losskij a M. Chladný-Hanoš. O ďalšom vydávaní Filozofického zborníka mal rozhodnúť nový výbor Matice slovenskej. Je však pravda, že ďalšie čísla zborníka už nevyšli.

Inak, bez nátlaku a bez administratívnych opatrení, teda dobrovoľne podlieha rozvíjanej ideologizácii filozofie novovytvorený Filozofický ústav SAVU a jeho periodikum Philosophica slovaca. Kým v úvode k prvému ročníku periodika sa pri formulovaní zásad pôsobenia FÚ SAVU, a teda aj samého periodika zdôrazňuje najmä fakt, že filozofická tvorba ako zložka spoločensko-kultúrnej štruktúry je špecificky podmienená tak jej najvlastnejším predmetom skúmania, ako i jednotlivými zložkami celej tejto štruktúry, s ktorými "je jednak v istom súlade, jednak v určitých premenlivých rozporoch a napätiach", pričom práve ony "najvýdatnejšie podporujú, stimulujú jej vývin a životnosť" ([27], 5), tak o dva roky neskôr sa program filozofickej práce koncipuje pokorne a apologeticky: "... je nevyhnutne potrebné, aby si naši filozofickí pracovníci čím skôr dôkladne osvojili svetonáhľad robotníckej triedy, marxizmus-leninizmus, ktorý je jedine vedecký a pokrokový a spod zorného uhla tohto svetonáhľadu riešili všetky otázky kultúry, vedy a filozofie" ([28], 7). V citovanom texte nechýba ani známa zjednodušujúca téza, že "ako pokrokové a pravdivé môžeme hodnotiť iba to, čo prospieva odstráneniu vykorisťovania a uskutočňovaniu socializmu" ([28], 6-7), ba ani záver, že na odstraňovaní všetkých prežitkov buržoáznej ideológie sa má ako súčasť kultúry podieľať aj slovenská filozofia, ktorej "Február 1948 umožnil jej nebývalý rozvoj a súčasne zveril jej veľkú zodpovednú funkciu pri prestavbe našej spoločnosti a kultúry". ([28], 7). Okrem toho, že už obsah tohto čísla periodika potvrdzuje realizáciu nových akceptovaných úloh, nachádza sa v ňom aj takáto ich konkretizácia: "Ako program na rok 1949 určil si ústav podrobné spracovanie dialektického materializmu tak zo stránky filozofickej, ako aj zo stránky aplikácií na jednotlivé odbory prírodných vied a ďalej vydanie prekladu Malého filozofického slovníka od Judina a Rozentala s doplnkami, týkajúcimi sa našich pomerov." Treba poznamenať, že už v tomto programe nechýbala ani snaha vyhľadávať a spracúvať pramene pre dejiny slovenskej filozofie ([29], 299).

d) Šírenie marxisticko-leninskej filozofie v takejto podobe znamená všeobecnú sovietizáciu filozofického myslenia na Slovensku, sprevádzanú prehlbovaním ortodoxnosti a dogmatizácie myslenia. Vo svojom radikalizme naráža pritom nielen na tradičnú náboženskú a pozitivistickú filozofiu, ale aj na autochtónne marxistické filozofické myslenie. Preto napätie - hoci neverejné - vzniká a zvyšuje sa nielen medzi marxisticko-leninskou a nemarxistickou filozofiou, ale aj medzi takpovediac staro- a novomarxistami. Tak napríklad Hrušovského predstava o marxistickej filozofii ako o vede nemohla korešpondovať s filozofovaním ideologizovaným, spolitizovaným a teoreticky plytkým. Stalinov schematický a zjednodušený výklad dialektického materializmu neakceptoval bez výhrad ani L. Szántó, ktorý sa formoval predsa len pod vplyvom sovietskeho filozofického diania najmä v dvadsiatych rokoch, a to aj pod vplyvom spomínaných diskusií o Leninovej filozofii, vyznačujúcich sa určitou filozofickou argumentáciou a kultúrou. Aj L. Szántó chápal filozofiu najmä ako vedu, nemysliteľnú bez diskusií, pričom Leninove filozofické názory pokladal za hlbšie a kvalifikovanejšie ako to, čo o filozofii napísal Stalin a čo sa vo vtedajšom období prezentovalo ako najvyšší stupeň marxistického filozofického myslenia.

e) Vzhľadom na nerozvinutú tradíciu marxistickej filozofie na Slovensku obracalo sa stranické a ideologické centrum v rozširovaní a v rozvoji filozofie dialektického a historického materializmu o pomoc v rôznych smeroch. V príprave vlastných filozofov a v získavaní literatúry v zrozumiteľnom jazyku mu významne pomáhali inštitúcie celoštátneho stranického centra. Jeho teoretici a filozofi dbali nielen na úroveň pôvodnej filozofickej tvorby na Slovensku, ale aj na jej "čistotu". Priestor na kritiku publikácií L. Hanzela, I. Hrušovského a A. Siráckeho im neraz poskytol teoretický časopis KSČ Nová mysl. Kým pokus L. Hanzla o sprostredkovanie stalinského chápania filozofie slovenskej verejnosti [30] charakterizoval L. Sochor ako neúspešný pokus o vedeckú popularizáciu marxisticko-leninskej filozofie, ktorý trpí chaotickosťou, nesystematickosťou, vulgarizáciou, vecnými chybami, ale i objektivizmom a ideologickými nedostatkami ([31], 378-384), pri kritike publikácií I. Hrušovského a A. Siráckeho sa poukazuje najmä na ich marxisticko-leninskú nedôslednosť. V recenzii Hrušovského knihy o dialektike spoločenského vývinu [32] vyčíta J. Zelený autorovi, že "nevystupuje ako bojovník, zaniatený hlásateľ pravdy robotníckej triedy, ale prevažne ako akademický vedec" ([33], 378), že jeho text pripomína čitateľovi Ždanovove slová o "bezzubom vegetariánstve", že "spláca daň profesorskému objektivizmu a opúšťa základnú marxistickú zásadu nezmieriteľného boja so všetkými odrodami buržoáznej ideológie" ([33], 379), že sa idealistických chýb dopúšťa "preceňovaním relatívnej samostatnosti vývoja ideologickej nadstavby" ([33], 379), že "nechápe dôsledne úlohu triedneho boja v dejinách" atď. ([33], 378-381). Podobné nedostatky nachádza K. Pomajzl v úvahe o knihe A. Siráckeho [34]. V dôsledku abstraktného prístupu k analýze problémov a k ich výkladu sa údajne Siráckeho kniha stáva nemarxistickou, jej autor nechápe Leninovu definíciu filozofickej kategórie hmoty, pri interpretácii spoločenských vzťahov sa uchýľuje k idealizmu, dopúšťa sa politických chýb ([35], 247-251). Podobne z netriedneho chápania morálky obvinil A. Siráckeho D. Slejška, keď pri hodnotení jeho knihy *Kultúra a mravnosť* [36] napísal: "Zvlášť nehorázne

popiera triednu povahu morálky tým, že ju pokladá za sociálne hygienický regulátor." ([37], 107).

Z tónu uvedených hodnotení, z miesta, kde boli uverejnené (teoretický časopis najvyššieho stranického orgánu Sovetská veda - filosofie a sovietsky časopis Voprosy filosofii) alebo prednesené (Československo-sovietsky inštitút), je zrejmy ich zmysel a cieľ. V atmosfére a období svojho vzniku boli najmä metódou ideologického a politického nátlaku a zastrašovania, ktoré malo zrejme vyvolať smutne známe "sebakritiky", vedúce k zásadnému zlomu v postojoch kritizovaných. Z tohto hľadiska je napríklad charakteristický názor A. Siráckeho, ktorý na uvedenú kritiku reagoval vyhlásením: "Uznávam sebakriticky, že v mojej knihe, ktorá bola napísaná roku 1947, sú mnohé závažné chyby a nedostatky, niektoré nemarxistické a nepresné formulácie. Vyplynuli čiastočne (a nielen) z toho, že dielo bolo písané v takých okolnostiach, keď som bol odkázaný výlučne **sám na seba**, bez akejkoľvek pomoci kolektívu a priateľskej kritiky, keď som aj mimovoľne bol prinútený brať ohľad na pomery, aké vládli na slovenských vysokých školách v r. 1948-1949 (prácu posudzoval profesor buržoáznej 'objektivistickej' sociológie univ. prof. Dr. A. Štefánek)." ([38], 107).

Takýmito vnútornými zmenami prešla na Slovensku marxistická filozofia, takéto skúšky charakterov a morálnej pevnosti museli podstúpiť jej reprezentanti, kým dosiahla ďalší stupeň svojho vývoja a zvrat vo vývoji celej slovenskej filozofie - svoje monopolné postavenie.

Prvá konferencia o súčasnom stave filozofie na Slovensku - zvrat vo vývoji slovenskej filozofie. Uvedené formy šírenia a upevňovania pozícií marxisticko-leninskej filozofie vo filozofii a v spoločnosti na Slovensku vôbec konferencia svojím rokovaním a rezolúciou nielen potvrdila, ale vo viacerých smeroch aj rozvinula a dotvorila.¹⁰

a) Konferencia odmietla predovšetkým také atribúty filozofie, ako sú sloboda, tolerancia, pluralita, a za jedine vedeckú filozofiu vyhlásila marxisticko-leninskú filozofiu. Za prvý nedostatok filozofickej práce označila to, že sa nechápe "kvalitatívny rozdiel medzi filozofiou marxizmu-leninizmu a všetkými ostatnými filozofickými sústavami minulosti a prítomnosti," že sa dialektický materializmus "poníma ako jeden z mnohých filozofických smerov," hoci - podľa citovaného autora - je jedinou dôsledne vedeckou filozofiou, nástrojom poznania a premeny sveta, metódou všetkých vied najmä preto, že je spojený s robotníckou triedou, z čoho vyplýva aj jeho bojovnosť, straníckosť a odpor k buržoáznemu objektivismu ([40], 52-53). Ak filozofi majú

¹⁰ Konferencia bola 20. novembra 1950 v aule Slovenskej univerzity v Bratislave. Príznačný je už fakt, že ju SAVU pripravovala na podnet Vedeckej rady ÚV KSS ako prvú z pripravovaných konferencií jednotlivých vedných odborov. Na konferencii sa zúčastnilo 320 osôb - vysokoškolských profesorov, stredoškolských učiteľov a poslucháčov filozofickej fakulty. V mene ÚV KSS predniesol prejav J. Šefránek, záverečné slovo predniesol O. Pavlík. Základný zmysel rokovania konferencie vyjadrovalo jej heslo: Marxistická filozofia je nástrojom poznania a zmeny sveta, je metódou všetkých vied. Hlavný referát na tému *Stav a úlohy našej filozofie* predniesol I. Hrušovský. Po ňom nasledovali referáty na jednotlivé témy. Prítomnosť a vystúpenia predstaviteľov jednotlivých špeciálnych vied mali potvrdiť význam dialektického a historického materializmu pre rozvoj týchto vied ([39], 5-83).

prispieť k splneniu celospoločenskej úlohy - premeniť marxizmus-leninizmus na ideológiu celej spoločnosti, čo od konferencie žiadal predstaviteľ strany, musia "odhaliť" triednu povahu a ciele učení filozofov meštiackej demokracie ako Tvrdého, Štefánka a Svätopluka Štúra, ľudáckych a klerikálnych filozofov Spesza, Polakoviča, Diešku a Osuského..." ([40], 55-56). Jednotliví účastníci konferencie prispeli potom v duchu tiež k tomu, že sa jej rokovanie stalo aj akousi ponížujúcou popravou predstaviteľov nemarxistickej časti vtedajšej slovenskej filozofie. Pripomeňme si niektoré skutočnosti z tohto hľadiska.

Pozitivismus "si plietol jednotlivinu so všeobecninou. V dôsledku toho nevidel svet ako celok, nevidel jeho príčinnú súvislosť ani vývinové perspektívy. Stal sa metódou na fotografovanie, a nie na zmenu sveta." Takto vystupujúci na konferencii charakterizovali filozofiu Masaryka, J. Tvrdého, J. Kráľa, J. B. Kozáka, A. Štefánka a M. Hodžu, aby sa na záver konštatovalo, "že je výrazom kapitalistickej hniloby a kapitalistického zanikania" ([41], 40-44).

Ťažko možno nazvať vedeckou kritikou to, čo na konferencii odznelo o S. Štúrovi. Jeho kritický realizmus bol označený za "zakuklenú formu buržoáznej idealistickej filozofie" a jeho diela *Rozprava o živote a Zmysel slovenského obrodenia* za "typický príklad ideologického maskovania a propagovania triednych záujmov buržoázie naoko zvučnými vetami". O to boli záľudnejšie a nebezpečnejšie, a preto mali zhubný vplyv na vysokoškolskú mládež. Štúrovi tvorbu nazýva jej "kritik" konfúznym zlučovaním systémov meštiackej filozofie, Štúrovi vytyká nekritické odvolávanie sa na Carrela, Bergsona, Croceho, Masaryka, Tvrdého, Šaldu, Fischera a ďalších a jeho vysvetľovanie slovenského národného obrodenia označuje za aplikáciu neplodného idealizmu, pozitivismu a pod. (pozri [42], 45-47).

Náboženskú filozofiu - luteránsku i novotomistickú - konferencia odmietla pre jej idealizmus, službu teológii, agnosticizmus atď. ([43], 68-71).

Hoci išlo o filozofickú konferenciu, venovala sa na nej pozornosť aj sociológii. Bolo to iste preto, že marxizmus-leninizmus sociológiu ako vedu v tom období neuznával a stotožňoval ju s historickým materializmom. Vo vystúpení na tému sociológie sa sociológia, ktorá sa na Slovensku rozvíjala pred vojnou a čiastočne aj po roku 1945, odmietala ako forma idealizmu pre jej "objektivismus", pre abstraktné a netriedne chápanie človeka, pre jej reakčnú úlohu v spoločnosti. Negatívnu funkciu na Slovensku - podľa autora vystúpenia - plnili všetci jej predstavitelia (Štefánek, Hirner, Gula a iní) bez ohľadu na to, či si to uvedomovali alebo nie. Vedeckú povrchnosť, scestnosť a škodlivosť tejto sociológie demonštroval potom najmä na základe rozboru a kritiky diela A. Štefánka *Základy sociografie Slovenska*, a to údajne najmä preto, že rôzne sociologické teórie spolu so sociografiou ešte stále zápasia v spoločenských vedách o "domovské právo". Preto vyzval na záver do boja "proti všetkým formám

a prejavom tejto povedy, nech sa akokoľvek maskuje 'vypelou pracovnou technikou'" ([44], 73-76).¹¹

Takéto odmietnutie rozhodujúcej časti vtedajšej slovenskej filozofie spôsobilo výraznú diskontinuitu v jej vývoji. Prázdno, ktoré vzniklo činnosťou konferencie a ktoré mala zakryť marxisticko-leninská filozofia svojou tvorbou, bolo príliš veľké a hlboké a pociťovalo sa dlhé roky.

b) Konferencia znamená nástup všeobecnej sovietskej a stalinizácie filozofie na Slovensku. Ak sa dovtedy tento zámer realizoval najmä vydávaním prekladov filozofických diel zakladateľov a vodcov komunistického hnutia (vedúci straníckej delegácie oznámil na konferencii napríklad nielen to, že v slovenčine vyšli základné Marxove, Engelsove a Leninove spisy, ale aj fakt, že celkový náklad Stalinovej práce *O dialektickom materializme* dosiahol takmer dvestot tisíc výtlačkov), teraz bola v hlavnom referáte konferencie ako prvoradá úloha filozofických pracovníkov vytyčená požiadavka "oboznamovať verejnosť sústavne so základnými výsledkami sovietskej filozofie ako nášho vzoru" a "v našich periodických publikáciách a zborníkoch uverejňovať preklady sovietskych štúdií, ktoré dajú impulz správne mu rozvoju našej vlastnej filozofickej práce" ([45], 36). Takáto nová orientácia v slovenskej filozofii znamenala radikálny obrat v celkovom jej smerovaní, najmä však prerušenie jej dovtedajších väzieb so západoeurópskou filozofiou, stratu jej prirodzeného okolia, v ktorom sa po stáročia rozvíjala.

c) Na konferencii nepadlo ani slovo o potrebe špecifickej filozofickej práce, o práci na riešení imanentných filozofických problémov, ktoré už malo na Slovensku solidnú úroveň. Namiesto vlastnej tvorivej práce mali filozofi "osvojovať" (si) vždy dokonalejšie dialektický materializmus, "rozbiť" zahŕňajúcu ideológiu imperializmu, "ukazovať", "ako imperializmus podriaďuje filozofiu a vedu diktátu kapitalistických monopolov"... ([45], 25) a "intenzívnejšie ako dosiaľ študovať historický materializmus ako aplikáciu dialektického materializmu na vývin spoločnosti" ([46], 18). Napokon sa od nich očakávalo, že svoju profesionalitu využijú najmä pri zovšeobecňovaní konkrétnych výdobytkov socializmu, pri poskytovaní pomoci vedám v ich boji proti idealistickému svetonáhľadu, v príprave zborníkov prekladov štúdií z dialektického materializmu a v dobre organizovanej popularizácii marxisticko-leninského učenia. Preto na konferencii odzneli i príspevky o výučbe marxisticko-leninskej filozofie na stredných a vysokých školách.

d) Ak rokovanie konferencie vnášalo do slovenskej filozofie na jednej strane diskontinuitu, na strane druhej sa na konferencii vynaložilo mnoho úsilia na to, aby sa

¹¹ Podobne ako sociológia bola na konferencii "zhodnotená" aj ďalšia spoločenská veda blízka filozofii – psychológia. Situáciu v tejto vede na Slovensku zhodnotil vo svojom kritickom a sebakritickom referáte jeden z jej priekopníkov A. Jurovský. V duchu rokovania konferencie jej vytkol bezideovosť a podliehanie západnej buržoáznej psychologickéj literatúre. Za základné predpoklady a hlavné úlohy jej budúceho rozvoja označil skoncovanie s objektívizmom, akceptovanie dialekticko-materialistickej orientácie uplatňovanej v sovietskej psychológii, využívanie nových výskumných metód a boj proti buržoáznym triednym názorom vrátane vžitého názoru na charakteristické črty slovenského človeka (pozri: Jurovský, A.: Súčasný stav a úlohy našej psychológie. In: Filozofický zborník SAVU, V., 1950, s. 48-51).

dokázala kontinuita marxisticko-leninskej filozofie a slovenského filozofického myslenia v minulosti. Vychádzalo sa pritom zo známej Leninovej tézy o dvoch kultúrach v národe a z potreby diferencovaného, selektívneho prístupu k národným tradíciám. Preto sa v záveroch hlavného referátu a v rezolúcii konferencie osobitne a nástojčivo žiadalo 1. "pripraviť práce z dejín filozofie o boji materializmu s idealizmom a ozrejmovať tento boj na báze triednych zápasov" ([45], 36), 2. "dôkladné a hlboké prehodnotenie a vyzdvihnutie všetkých progresívnych výdobytkov našej kultúrnej minulosti, ako sa ony prejavili tak v dielach našich vedcov, politikov, spisovateľov a umelcov, ako aj v najrôznejších prejavoch nášho ľudu" ([48], 82) a napokon 3. "prehľadné spracovanie dejín slovenskej filozofie z hľadiska historického materializmu" ([45], 36). V tejto požiadavke možno ľahko spozorovať vplyv známeho Ždanovovho vystúpenia o dejinách filozofie v roku 1947, prezentujúceho vulgárny historicko-filozofický sociologizmus, ako aj zárodok známeho širokého ideologizovaného chápania dejín filozofie ako dejín myslenia, v ktorom sa stráca špecifikum filozofie. V záverečnom vystúpení konferencie to bolo formulované ešte výstižnejšie: "My sa po príklade sovietskej filozofie budeme musieť učiť hľadať prvky pokrokového myslenia nielen u ľudí za filozofov pasovaných... Mnohé cenné prvky filozofického myslenia nájdeme u našich básnikov, u našich spisovateľov, v našom ľudovom umení..." ([48], 80). (O realizácii týchto požiadaviek v neskorších rokoch pozri ďalší príspevok tejto publikácie.) V tejto súvislosti treba spomenúť i účasť niektorých súdobých marxistických historikov na konferencii. Svojimi referátmi mali pravdepodobne podať dôkaz o tom, že sa úspešne formuje tzv. spoločenskovedný front, prezentovať historicko-materialistické inšpirácie v historickej vede, napríklad nové kritérium hodnotenia historických javov, podľa ktorého "keď na politické kolbište hociktorého národa a hociktorej krajiny nastupuje robotnícka trieda so zásadami vedeckého socializmu, je všetko ostatné úsilie iných vrstiev národa pokrokové iba potiaľ, pokiaľ neprekáža rozvoju robotníckej triedy a uskutočňovaniu úloh, pred splnenie ktorých ju postavila história". ([49], 66). Vo vystúpeniach historikov treba zrejme vidieť aj príklady a návody na aplikáciu dialektického materializmu na spoločnosť pri interpretácii významných udalostí slovenských národných dejín (štúrovci, hlasisti).

e) Z filozofického hľadiska zjednodušené a banálne referáty predniesli na konferencii predstavitelia prírodných vied. Kým jeden z nich dokazoval, že bez marxistickej filozofie nemožno pochopiť fenomén života, pričom ako príklad prírodovedného poznania založeného na dialektickom materializme prezentoval Mičurinovo učenie ([50], 38-40), druhý ilustroval, ako lesníci pod vplyvom buržoáznej filozofie a bez pochopenia lesa ako dialektického celku podľahli tzv. smrekománii ([51], 71-73). Bez ohľadu na ich úroveň mali byť tieto referáty jedným z prvých ideologických tlakov na prírodné a technické vedy, v rámci ktorých nechýbali neskôr v zmysle tézy o nevyhnutnosti filozofie pre ich rozvoj ani snahy o supremáciu filozofie vo vzťahu k nim, ba ani pokusy o reguláciu ich obsahu.

f) Konferencia akceptovala aj zmeny v inštitucionálnej sfére filozofie, napríklad budovanie katedrií, vyhľadávanie účinných foriem výučby marxistickej filozofie atď. V hlavnom referáte sa hodnotili zásluhy FÚ SAVU v boji proti "silným reakčným pozíciám vo FO Matice slovenskej," kvitovali sa pofebruárové zmeny v jeho

predsedníctve i v zložení členstva Filozofického odboru Matice slovenskej, ako aj ukončenie činnosti odboru. Išlo sa dokonca ešte ďalej. FÚ SAVU, kde sa vedecká tvorba začala plánovite organizovať, bol vyhlásený za ohnisko filozofickej práce. Preto mal v budúcnosti vykonávať i novú celospoločenskú organizačnú činnosť - organizovať učiteľov občianskej náuky a filozofie, pomáhať im v osvojovaní marxistickej filozofie (pozri [45], 34-35).

g) Na konferencii sa veľa hovorilo o potrebe a význame kritiky a sebakritiky vo filozofii. V záverečnom slove bola dokonca vyslovená ľútosť nad tým, že na konferencii "kritiky bolo viac ako sebakritiky" a dôrazne sa žiadalo "vyhnať z našich zvykov pri písaní a kritike filozofickej tvorby či už vlastnej alebo cudzej ovzdušie vzájomného i násilného vyhľadávania kladných stránok v celkove nesprávnych názoroch". ([48], 79). Čoskoro sa však ukázalo, že hlavným zmyslom tejto aktivity nemal byť a ani nebol rozvoj skutočnej filozofickej práce. V prípade kritiky išlo o dotváranie a ochranu Stalinom katechizovanej podoby marxisticko-leninskej filozofie pred akýmkoľvek pokusom o vlastné myslenie alebo inšpiráciou z iných filozofických zdrojov. Každý prípad sebakritiky mal byť zase predovšetkým rituálnym ponížovaním vlastnej osoby a zriekaním sa aj posledných zvyškov vlastnej identity. Radikálnu kritiku v duchu požiadaviek konferencie predviedol čoskoro po skončení jej rokovania autor článku *Poučenia z konferencie filozofických pracovníkov*, ktorý bol publikovaný zároveň s materiálmi z konferencie ([52], 84-100). Pozitívne zhodnotil rokovanie konferencie, no I. Hrušovskému vytkol, že sa v referáte dopustil objektivizmu, že nerozpitval dostatočne náhľady teologických filozofov, že nepoukázal na šarapatenie idealizmu v prírode, že nepoukázal prstom na nepriateľa a nerozviezol konkrétne ani úlohy filozofov. M. Topol'skému pripomenul, že sa nezbavil idealizmu, pochválil A. Siráckeho, ale súčasne mu vytkol, že mu chýba bojová a zanietená straníckosť. Za nedostatok referátov L. Bakoša a T. Münza označil to, že neodhalili dosť hlboko triedne korene a podstatu filozofie S. Štúra a teologickej filozofie atď. Ten, kto pozná rozvoj a peripetie slovenskej filozofie v ďalších rokoch, si sotva v uvedenej aktivite nevšimne zárodok donedávna rozvíjaného ľaženia proti tzv. revizionizmu a za čistotu marxisticko-leninskej filozofie. S prípadmi tlakov na sebakritiku a samotnou sebakritikou sme sa už stretli a sprevádzať budú aj dianie v pokonferenčnom období.

h) Pohľad na činnosť konferencie by nebol úplný, keby v ňom nebol čo i len nastolený problém motívov konania hlavných aktérov konferencie, ktorí sa v neskoršom období stali poprednými predstaviteľmi filozofie na Slovensku.

Je zrejmé, že pôsobenie a postoje, aké niektorí z nich zaujali na konferencii, možno chápať aj ako určité pokračovanie ich predchádzajúcej filozofickej aktivity. I. Hrušovský sa už predtým etabloval ako marxistický filozof, hoci sovietsku verziu marxizmu neakceptoval v predkladanej podobe. Prejavoval mimoriadny záujem o scientistické aspekty Engelsovej filozofie a usiloval sa o svoju špecifickú perцепciu tejto filozofie. A. Sirácky si po svojej prerušovanej davistickej aktivite rýchlo osvojil v juhoslovanskom prudko sa socializujúcom a sovietskizujúcom politickom prostredí, najmä po roku 1945, základné princípy sovietskej filozofie, čo dokazujú jeho práce publikované v druhej polovici štyridsiatych rokov. Predsa sú však postoje a názory na zmysel filozofie, ktoré obaja predniesli na konferencii, v ostrom kontraste s ich predchádzajúcim

chápaním filozofického myslenia. Kým napríklad A. Sirácky sa ešte rok pred konferenciou dožadoval vytvorenia sociológie ako osobitnej (síce marxistickej) vedy ([53], 210), na konferencii nenachádzal už pozitívne slovo pre nijakú sociológiu ([44], 76). Ešte k väčším rozpakom privádza čitateľa marxistický filozofický radikalizmus v prípade, keď ho prezentujú autori rozvíjajúci vo svojej tvorbe ešte krátko predtým principiálne inú filozofickú alebo inú vedeckú tradíciu (M. Topol'ský).

V čom hľadať príčinu tohto fenoménu, týchto zvrátov a náhleho prechodu na marxisticko-leninské pozície nielen filozofov, ale aj intelektuálov iných profesií?

Bola to azda naivita, povrchná znalosť alebo priam neznalosť tých aspektov sovietskej filozofie, ktoré vyplývali z faktu, že bola súčasťou stranícko-štátnej doktríny? Nedá sa vylúčiť ani táto možnosť. Veď v polovici štyridsiatych rokov bol o životaschopnosti sovietskej filozofie presvedčený dokonca i kresťanský filozof J. Dieška. Písal: "Filozofia marxizmu i pri svojej politickej a mocenskej chránenosti zo strany boľševickej komunistickej strany, ktorej sa stala úradnou ideológiou, nie je nijako odsúdená k mŕtvemu dogmatizmu, strnulosti a neživotnosti. Lebo práve Stalinovo pričinenie zaručuje, že táto filozofia bude sa i v budúcnosti usilovať pojať do seba všetko, čo je dobré, zdravé, životné a odvrhnúť všetko, čo je vedecky alebo životnou praxou prekonané." ([54], 180). Bezvýhradnú akceptáciu marxisticko-leninskej filozofie a marxizmu vôbec zo strany príslušníkov slovenskej inteligencie vrátane filozofov možno teda, zdá sa, v nejednom prípade pokladať za dôsledok vnútorného presvedčenia o vedeckej hodnote tejto filozofie a ideológie, ktoré sa až neskôr postupne vytráca a nahradzuje ho známa schizofrénia ako jedna z prvých foriem vnútornej slobody v podmienkach útlatu.

V období, o ktorom je reč, sa výrazne menili aj existenčné podmienky života ľudí. Ako sprievodný jav, ale i ako cieľ totalitných praktík sa v spoločnosti objavuje strach. Pri objasňovaní konania a správania jednotlivcov i spoločenských skupín by sa preto nemalo zabúdať ani na tento dôležitý činiteľ v ich rozhodovaní.¹²

Zásadné spoločenské zmeny prinášali však nielen obavy o stratu životných možností a dosiahnutej spoločenskej prestíže, ale aj nové možnosti osobného uplatnenia. Ústretovosť vo vzťahu k novej moci a k jej požiadavkám mohla neraz vyplývať práve zo snahy využiť ponúkané príležitosti na dosiahnutie tak vedeckých, ako aj verejno-politických postov atď.

Pri hľadaní uspokojivých odpovedí na tieto a podobné otázky treba, zdá sa, vychádzať predsa predovšetkým z celkového politického a duchovného ovzdušia vo vtedajšej spoločnosti. Práve v ňom malo svoje miesto ono vnútorné presvedčenie o správnosti predkladanej socialistickej vízie nového sveta a jej filozofického

¹² Veď ako inak možno vysvetliť napríklad fakt, že už o niekoľko dní po kritike M. Pišúta na pôde Spolku slovenských spisovateľov za články publikované v Čase a v Nových prúdoch (Sloboda, 9. marca 1948) a po spomínanom zavedení sankcií Ústredného akčného výboru Národného frontu slovenských vysokých škôl proti nemu (6. marca 1948) publikuje M. Pišút "vysvetlenie", v ktorom píše: "Vidím v NF obnovenie znášanlivosti, spolupráce, aká bola v r. 1944/45. Verím, že náš život pôjde teraz pokojnou cestou socializmu a ľudovej demokracie..." V závere "vysvetlenia" sa stavia za spoluprácu so socialisticky orientovanými členmi SSS (Sloboda, 1948, 17. marca 1948).

zdôvodnenia, ako aj úprimná ochota a snaha angažovať sa pri jeho realizácii, ale nechýbal v ňom ani obyčajný ľudský strach z eventuálnej straty spoločenských pozícií, z toho, že sa stratí možnosť pokračovať vo svojej už nastúpenej kariére alebo začať kariéru novú. Pre naše úvahy o tomto celkovom spoločenskom ovzduší sú preto mimoriadne inšpirujúce postrehy L. Kolakowského formulované v rámci jeho analýz angažovanosti európskych intelektuálov v komunistickom hnutí v polovici storočia. Charakterizuje ju ako účasť na "organizovanej historickej lži" a na "sebaklame" a píše o nej: "Na tejto lži sa podieľali všetci komunistickí intelektuáli bez výnimky... Tí, ktorí začali pochybovať o dokonalosti komunistického zriadenia, klamali sami seba tvrdením, že sa komunizmus 'napriek všetkému' osvedčil ako jediná a najúčinnější forma boja proti hrozbe fašizmu a že ho preto treba akceptovať ako celok a to bezpodmienečne. Psychologické motívy tohto dobrovoľného sebaklamu boli rôzne: zúfalá potreba viery, že niekto na svete musí realizovať tradičné sny o univerzalizme a bratstve ľudí; intelektuálne ilúzie o 'historickom pokroku'; nenávisť voči demokratickému establishmentu, ktorý sa v rôznych krajinách západnej Európy v predvojnových rokoch celkom kompromitoval; túžba dostať sa k univerzálnemu použiteľnému kľúču, ktorým sa otvárajú všetky tajomstvá bytia, dejín a politiky; túžba stáť na 'vzostupnej vlně' dejín (t. j. jednoducho kult moci, ktorý u intelektuálov veľmi často nachádzame)." ([1], 206-207).

Iba na základe dôkladnejšieho výskumu osobnostných a morálnych čŕt exponovaných organizátorov, účastníkov konferencie a realizátorov jej záverov by sme mohli získať uspokojivú odpoveď na otázku, do akej miery sa spomenuté univerzálne charakteristické črty diania vzťahujú na každého z nich.¹³

¹³ Na ovzdušie vo filozofii na Slovensku v štyridsiatych rokoch, na motívy a okolnosti vtedajšej svojej angažovanosti na strane socialistických síl, ako aj na používané metódy stranického riadenia filozofie si takmer po dvadsiatich rokoch kriticky i sebakriticky s jemu vlastnou otvorenosťou zaspomínal I. Hrušovský takto: "Domnievali sme sa, azda aj trochu chiliasticky, že porážka fašizmu a víťazstvo socializmu akosi celkom automaticky privodí optimálne podmienky pre skutočne slobodnú vedeckú tvorbu... Celé toto nástupné obdobie sa vyznačovalo veľmi imperatívnym a sugestívnym vplyvom zvíťazivšej ideologickej nadstavby (alebo ideovo-morálneho super-ego), až hypnotickým vplyvom niektorých ideologických a hypostazovaných pojmov a hesiel, ich tuhou afektívnou väzbou... Globálna viera a zanietenie za veľké idey však tlmili analytický rozum a kriticismus... Pofebruárové obdobie sa rozvíjalo v znamení hesla stranickosti a prejavovalo sa prudkým náporom proti nepriateľským a reakčným ideológiám a odmietaním tzv. akademickej a objektívnej vedy. Spomínam si, že i mňa vyzvali na jar 1950 predniesť verejnú sebakritiku; vyšla potom v Kultúrnom živote (1950/14). Uviedol som v nej, že som podliehal buržoáznemu objektivismu a akademizmu (šlo predovšetkým o knižné práce vyššie za vojny, napr. *O teórii vedy* z r. 1941, v ktorej som vraj propagoval popredného ideológa amerického imperialismu Rudolfa Carnapa) a že som si nedostatočne osvojil stranickú principiálnosť vo vedeckej práci. Krátko po tejto autokritike bol som poverený vypracovaním hlavného referátu na prvú konferenciu slovenských filozofov, ktorá sa konala v jeseni 1950. Text referátu vznikol na základe osnovy prijatej v Kultúrnej rade (orgán ÚV KSS - pozn. A. K.), no keďže nebol schválený, musel som vypracovať druhú verziu, ktorú po ďalších úpravách na základe zaväzujúcich pripomienok som potom na konferencii predniesol. Jednako sa mi vytykalo, že mnohé otázky vyznievajú v ňom ešte objektivisticky." ([55], 430-432).

Záver. Z doterajšieho výskumu dejín filozofie na Slovensku v druhej polovici štyridsiatych rokov nášho storočia vyplýva najmä toto:

1. Výrazný medzník v najnovších dejinách slovenskej filozofie predstavuje I. konferencia o súčasnom stave filozofie na Slovensku, ktorá bola 20. novembra 1950 v Bratislave. Svojím rokovaním a rezolúciou verejne kodifikovala pripravovaný a napokon dosiahnutý stav, kedy marxisticko-leninská filozofia, ktorá bola po celé desaťročia jedným z menej výrazných filozofických smerov, nadobudla v slovenskej filozofii monopolné postavenie. Ostatné filozofické prúdy boli zo slovenskej filozofie administratívne vypudené. Februárový mocenský prevrat bol iba predpokladom tejto historickej udalosti vo filozofii.

2. V súlade s rokovaním a rezolúciou konferencie sa zmenilo postavenie marxisticko-leninskej filozofie na Slovensku aj z iného hľadiska - stala sa súčasťou stranícko-štátnej doktríny, začala sa uplatňovať najmä ako nástroj na zdôvodňovanie praxe komunistickej strany a štátu, v dôsledku čoho stratila aj posledné zvyšky svojej metodologickej skepsy a kritickosti a stala sa apologetickou. Vyslúžila si tak stranícku reglementáciu svojho vývoja a všestrannú štátnu podporu.

3. Predobraz budúceho filozofického diania na Slovensku našla konferencia v sovietskej filozofii, preto hlavný impulz budúceho rozvoja slovenskej filozofie videla v prekladaní sovietskych filozofických prác, teda v ďalšej sovietskej filozofii života u nás.

4. Svojou smernicou o historicko-filozofickom výskume založenom na Ždanovovej vulgárno-sociologickej interpretácii dejín filozofie ako boja materializmu a idealizmu, na odmietaní významu nematerialistickej tradície pre rozvoj filozofie, ako aj na negatívistickom vzťahu k ostatnej filozofii v minulosti a prítomnosti vyradila konferencia slovenskú filozofiu z jej prirodzeného európskeho kontextu.

5. Širokú expanziu marxisticko-leninskej filozofie do slovenského kultúrneho života začala konferencia aj tým, že spolu s buržoáznou sociológiou ako "pavedou" odmietla sociológiu ako špeciálnu vedu vôbec a nahradila ju historickým materializmom.

6. Rokovanie konferencie a dianie po nej ukazuje, že sa marxisticko-leninská filozofia ani na Slovensku nevyvinula "zvnútra" ako výsledok prirodzeného vývoja slovenskej filozofie a kultúry, že jej prenikanie do duchovného života spoločnosti má skôr podobu akejsi ideovej kolonizácie.

7. V období od konferencie až po pád komunistického totalitného systému a po zrušenie monopolného postavenia marxisticko-leninskej filozofie vznikali určité predpoklady pre autentickú filozofickú prácu na Slovensku iba v krízových obdobiach vládnuceho systému a ideológie, na periférii ideologizácie života alebo mimo nej a neskôr aj v rámci disentu. S jej prejavmi sa preto stretávame najmä v logike, pri pokusoch o kritiku dogmatizmu oficiálneho filozofického myslenia, v historicko-filozofickom výskume, keď sa schéma dostáva do konfliktu s poznáním, pri riešení filozofických problémov človeka atď. Keďže oficiálna marxisticko-leninská filozofia nebola kritická ani voči sebe, oplývalo toto obdobie aj neustálym známym ťažením proti revizionizmu vo filozofii, ktoré marilo každý, aj ten najmenší pokus o tvorivosť a nekonvenčnosť v myslení.

- [1] KOLAKOWSKI, L.: Glavni tokovi marksizma. III. Beograd 1985.
- [2] Slovo na úvod. In: *Filozofia*, 48, 1993, s. 321.
- [3] MÜNZ, T.: Minulosť a budúcnosť slovenskej filozofie. In: *Súčasný podoby filozofie a filozofovania na Slovensku. Zborník príspevkov z 1. kongresu slovenskej filozofie*. Bratislava 1996, s. 70-73.
- [4] PICHLER, T.: Svätopluk Štúr (1901-1991) - vôľa k pravde. In: *Filozofia*, 47, 1992, s. 364-366.
- [5] HIRNER, A.: *Matičná myšlienka*. Bratislava 1992.
- [6] PIŠÚT, M.: Duch dnešných čias. In: *Čas*, 3, č. 226, 9. okt. 1946, s. 1.
- [7] DIEŠKA, J.: Bojujúca kultúra. In: *Sloboda*, 1, č. 146, 16. okt. 1946, s. 1.
- [8] PIŠÚT, M.: Komplex moci. In: *Čas*, 4, 1947, č. 57, s. 1.
- [9] VÁROSSOVÁ, E.: O autorovi a diele. In: Štúr, S.: *Marxisticko-leninská vôľa k moci*. Bratislava 1991, s. 5-25.
- [10] DIEŠKA, J.: Pokračujeme... In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 6-7, 1946, s. 1-2.
- [11] (J. D.) i DIEŠKA, J.: Výhľady slovenskej filozofie. Jej úskalia a budúcnosť. In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 6-7, 1946, s. 275-279; *Filozofia*, 48, 1993, s. 322-325.
- [12] GULA, P.: O vzájomný pomer medzi jednotlivcom a spoločnosťou. In: *Sloboda*, 2, 1947, č. 59, s. 1.
- [13] ŠTÚR, S.: Kolektivismus. In: *Čas*, 2, 1945, č. 132, s. 1.
- [14] SZÁNTÓ, L.: Úvod. In: *Vybrané state*. Bratislava 1958, s. 9-13.
- [15] BODNÁR, J.: Od problému invencie k dialektike bytia. In: Hrušovský, I.: *Dialektika bytia*. Bratislava 1990, s. 5-48.
- [16] HRUŠOVSKÝ, I.: O dialektickom materializme. In: *Prúdy*, 18, 1934, č. 4, s. 238-242.
- [17] HRUŠOVSKÝ, I.: *Invencia a vývoj*. Bratislava 1935.
- [18] HRUŠOVSKÝ, I.: Zákonitosti vývinu. In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 4, 1943, č. 3, s. 145-161.
- [19] CHLADNÝ-HANOŠ, M.: Zákonitosti vývinu a stupne ich overenia. In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 5, 1944, č. 1-2, s. 21 - 41.
- [20] HRUŠOVSKÝ, I.: Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie. Trnava 1945.
- [21] HRUŠOVSKÝ, I.: Engels ako filozof. Bratislava 1946.
- [22] Ako sa Stalin stával klasikom. Z knihy Jurija Boreva: Stalinov súkromný život. In: *Historická revue*, 1, 1990, č. 2, s. 27.
- [23] ŽDANOV, A. A.: Situace na filosofické frontě v SSSR. In: Ždanov, A. A.: *O umění*. Praha 1950, s. 105-146.
- [24] BELANČIČ, M.: Filozofija i doktrina. In: *Theoria*, 31, br. 1-2. Beograd 1988, s. 51-59.
- [25] Záver a počiatok. In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 8, s. 229-232.
- [26] Z redakcie. In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 8, s. 232.
- [27] Úvod. In: *Philosophica slovaca*, 1, 1946, s. 5-6.
- [28] Naše nové úlohy. In: *Philosophica slovaca*, 2-3. 1947-1948, s. 5-7.
- [29] FELBER, S.: Správa o činnosti Filozofického ústavu SAVU za rok 1947 a 1948. In: *Philosophica slovaca*, 2-3, 1947-1948, s. 296.
- [30] HANZEL, L.: O zákonitostiach spoločenského vývinu. Bratislava 1950.
- [31] SOCHOR, L.: Za vedeckou popularizáci marxisticko-leninské filozofie. In: *Nová mysl*, 5, č. 4, 1951, s. 378-384.
- [32] HRUŠOVSKÝ, I.: *Dialektika spoločenského vývinu*. Bratislava 1949.
- [33] ZELENÝ, J.: Dialektika spoločenského vývinu. In: *Nová mysl*, 4, 1950, č. 4, s. 378-381.
- [34] SIRÁCKY, A.: *Od kapitalizmu k socializmu*. Bratislava 1950.

- [35] POMAJZL, K.: Hlouběji osvětlovat otázky lidové demokracie. In: *Nová mysl*, 5, 1951, s. 247-251.
- [36] SIRÁCKÝ, A.: *Kultúra a mravnosť*. Bratislava 1949.
- [37] Diskuse o marxisticko-leninské etice. In: *Sovětská věda - filosofie*, I, 1951, č. 6. Citované podľa Sirácky, A.: List redakcii časopisu *Sovětská věda - filosofie*. In: *Philosophica slovaca*, 7, č. 3-4, 1952, s. 107-108.
- [38] SIRÁCKÝ, A.: List redakcii časopisu *Sovětská věda - filosofie*. In: *Philosophica slovaca*, 7, č. 3-4, 1952, s. 107-108.
- [39] *Filozofický zborník SAVU*, 5, 1950, s. 5-83.
- [40] HANZEL, L.: O niektorých naliehavých úlohách našej filozofickej práce. In: (pozri [39], 52-56).
- [41] TOPOLESKÝ, M.: Poznámky o filozofii v predmníchovskej republike. In: (pozri [39], 40- 44).
- [42] BAKOŠ, L.: O knihách Svätopluka Štúra. In: (pozri [39], 45-47).
- [43] MÜNZ, T.: Filozofická tvorba slovenských teológov. In: (pozri [39], 68-71).
- [44] SIRÁCKÝ, A.: Buržoázno-triedne a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. In: (pozri [39], 73-76).
- [45] HRUŠOVSKÝ, I.: Stav a úlohy našej filozofie. In: (pozri [39], 19-37).
- [46] ŠEFRÁNEK, J.: Úlohy slovenskej filozofie v boji za socializmus a mier. In: (pozri [39], 8-18).
- [47] Naše úlohy a záväzky. In: (pozri [39], 82-83).
- [48] PAVLÍK, O.: Záverečné slovo. In: (pozri [39], 78-82).
- [49] GOSIOROVSKÝ, M.: Hlasistická ideológia. In: (pozri [39], 64-68).
- [50] PASTÝRIK, E.: K filozofickej problematike prírodných vied. (pozri [39], 38-40).
- [51] PAPÁNEK, F.: Dialektická metóda v poľnohospodárstve a lesníctve. In: (pozri [39], 71-73).
- [52] HANZEL, L.: Poučenia z konferencie filozofických pracovníkov. In: (pozri [39], 84-100).
- [53] SIRÁCKÝ, A.: Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie. In: *Philosophica slovaca*, 2-3, 1947-1948, s. 207-214.
- [54] -ška (DIEŠKA, J.): 100 rokov filozofie marxizmu (1845-1945). In: *Filozofický zborník. Časopis FO MS*, 6-7, s. 178-180.
- [55] HRUŠOVSKÝ, I.: Hybné sily nášho filozofického života v povojnovom období. In: *Filozofia*, 24, 1969, s. 430-433.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/2050/97.

PhDr. Andrej Kopčok, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR